

RECENZJE

SEMINARE

t. 35 * 2014, nr 2, s. 205-215

Psychosexual Integration & Celibate Maturity. Handbook for Religious and Priestly Formation, red. J. Parappully SDB, J. Kuttianimattathil SDB, Salesian Psychological Association and South Asian Formation Commission of the Salesians, Bangalore 2012, tom I-II, ss. XXXIV + 1047.

W roku 2012 ukazała się pozycja pt. *Psychosexual Integration & Celibate Maturity. Handbook for Religious and Priestly Formation [Integracja psychoseksualna i dojrzałość życia w celibacie]. Podręcznik do formacji kapłańskiej i zakonnej*. Jest to praca zbiorowa pod redakcją salezjanów: Jose Parappully i Jose Kuttianimattathil. Wydawcą publikacji są dwie salezjańskie instytucje: Salesian Psychological Association oraz South Asian Formation Commission of the Salesians.

Autorzy tej pracy (łącznie z 2 redaktorami) to grupa 18 osób. Są to osoby posiadające tytuły naukowe uznanych w świecie instytucji uniwersyteckich. Ich kompetencje w zakresie psychologii, psychiatrii, filozofii, teologii, życia duchowego, medycyny, prawa kanonicznego nie budzą wątpliwości. Znaczna część autorów to osoby zaangażowane w praktykę psychologiczną i procesy formacji religijnej w Indiach czy szerzej – w świecie salezjańskim. Z punktu widzenia przynależności do instytucji kościelnych grupę tworzą: 4 siostry zakonne, ks. Anthony Grugni (PIME) oraz 13 salezjanów (SDB). Sylwetki naukowe autorów, wraz ze zdjęciami, zostały wydrukowane na końcu każdego z tomów (por. *Contributors*, s. 397-401/1043-1047).

Omawiany podręcznik jest bardzo obszerną publikacją, bo oba tomy liczą łącznie ponad 1000 stron. Jego specyfikę w sposób syntetyczny oddają trzy wyróżniki: Po pierwsze, „Ludzka seksualność – jak zauważa J. Nedungatt – nie zważa na to, iż ktoś podjął zobowiązania do życia w celibacie. Trzeba sobie z tego zdawać sprawę” (s. 571). Prawdę tę innymi słowy wyraża także Katechizm, twierdząc, że nasza seksualność wywiera wpływ na różne warstwy naszej osobowości (por. KKK 2332). Po drugie, recenzowany podręcznik podaje, tam gdzie trzeba, pozytywne rozwiązania problemów, przed jakimi stają osoby żyjące w celibacie i – podobnie jak psychologia pozytywna, wnosząca znaczący wkład w rozwój studiów nad zespołem umiejętności, które pozwalają skutecznie radzić sobie z stresem [*resilience*] – zachęca do uczynienia zwrotu od nadmiernego zajmowania się naprawą defektów, przekładając akcent na budowanie struktur (samo)obronnych każdej osobowości. Koncentruje się bardziej na mocy i cnocie w rozwoju ludzkiej osobowości niż na jej brakach i słabościach. Bardziej akcentuje normalność, przystosowanie się i zdrowie niż nienormalność, nieprzystosowanie i dysfunkcje (J. Thannickal, s. 120-121). Po trzecie, książka ta pokazuje, jak porażki można przekuć w zwycięstwa, ponieważ tak długo, jak człowiek żyje – jest on ciągle w drodze, co podkreśla M. G. Riopel w artykule postrzegającym integrację psychoseksualną i dojrzałość życia w celibacie w perspektywie duchowej wędrowki (s. 676-713).

Struktura recenzowanej 2-tomowej pozycji pokrywa się z zakresem wyznaczonym przez tytuł książki *Psychosexual Integration & Celibate Maturity*. Zasadnicza część książki, czyli *corpus* składa się z 29 artykułów (odpowiednio: 11 artykułów w tomie I oraz 18 artykułów w tomie II). Każdy tom został poprzedzony przez słowa polecające czterech przedstawicieli indyjskiego świata formacji chrześcijańskiej (bpa Bosco Penha, ks. M. C. Abrahama, s. Innigo SSA oraz ks. Joseph Philip Pinto) oraz słowem wstępnym autorstwa ks. Francesco Ceredy, Rady Generalnego do spraw Formacji Salezjanów oraz artykułem wprowadzającym – *Introduction* – redaktorów J. Parappully SDB i J. Kuttianimattathil SDB.

W każdym tomie po części zawierającej artykuły (*corpus*) następują aneksy [*appendix*]. Jednocześnie aneks w tomie I, czyli „źródła” [*resources*] podaje listę filmów DVD, które stanowią ilustracje omawianych w książce zagadnień (s. 363-373). Natomiast aneks tomu II składa się z dwóch części: Część A zawiera listę filmów DVD (*A. resources – DVD films*, s. 993-1003), a część B zawiera propozycje siedmiu sylabusów przydatnych na różnych etapach formacji, zaczynając od okresu aspirantatu, a kończąc na okresie formacji stałej. Podręcznik zawiera także słowniki (*glossary*: t. I: s. 375-383/ t. II: s. 1015-1023) oraz indeks przedmiotowy (*subject index*: t. I: s. 385-395/ t. II: s. 1025-1041), a także noty o autorach (*contributors*: t. I: 397-401/ t. II: 1043-1047).

Tom pierwszy, zawierający 11 artykułów, składa się z dwóch części: „Dojrzałość ludzka” [*Human Maturity*] (s. 1-139) oraz „Integracja psychoseksualna” [*Psychosexual Integration*] (s. 142-361). Zasadniczo w omawianym podręczniku treść artykułów jest koherentna z ich tytułami, dlatego też ich prezentacja zostanie ograniczona do wskazania tytułu artykułu, z pominięciem szerszego omówienia. Pierwszy w kolejności jest artykuł autorstwa Jose Kuttianimattathil pt. *Dojrzałość psychoseksualna i Boże powołanie do jedności w sobie i świętości* [*Psychosexual Maturity and God's Call to Wholeness and Holiness*] (s. 2-24). Jest on przykładem metodologicznie klarownego zarysowania perspektywy badawczej obu tomów. Pełni funkcję artykułu wiodącego.

Tom I omawia zarówno zagadnienia podstawowe, jak i bardziej złożone. Do pierwszej grupy należą takie kwestie, jak: dojrzałość ludzka: (s. 26-47), zdrowe życie emocjonalne (s. 48-81), osobowość emocjonalnie zintegrowana (s. 82-115), etapy rozwoju psychoseksualnego (s. 142-183) oraz „ciało seksualne” [*The Sexual Body*] (s. 184-213). Ten ostatni artykuł zawiera ryciny ciała mężczyzny i kobiety oraz opis ich funkcji seksualnych. Do zagadnień bardziej szczegółowych i złożonych można zaliczyć np. trudności i umiejętności radzenia sobie ze stresem w sposób twórczy [*resilience*] w procesie integracji osobowości (s. 116-139), męskiego i czy żeńskiego doświadczenia seksualności i miłości [*Male and Female Experiences of Sex and Love*] (s. 270-293), problem orientacji seksualnej i zachowania seksualnych [*Sexual orientations and Sexual Behaviors*] (s. 214-269). Autorzy rozważający to ostatnie zagadnienie, M. Goretti Kankarathinam oraz J. Parappully, zauważają znaczącą obecność elementów tzw. *political correctness* we współczesnych dyskusjach na temat orientacji seksualnych: „Określenie orientacji seksualnej było przedmiotem debaty przez szereg ostatnich lat. Wyrażono wielość opinii na temat jej natury, źródeł i implikacji. Jednakże nie zdołano znaleźć konsensusu zarówno w środowiskach profesjonalistów jak i naukowców. Debata bowiem została naznaczona wpływem politycznych ideologii i interesów” (por. s. 215).

Dwa ostatnie artykuły I tomu *Molestowanie i nadużycia seksualne* [*Sexual Harassment and Sexual Abuse*] (s. 294-333) oraz *Uzdrowianie efektów nadużyć seksualnych* [*Healing from the Effects of Sexual Abuse*] (s. 334-361) poświęcone są bardzo bolesnym (choć *de facto* marginalnym problemom), które spędzały sen z oczu papieżom ostatnich lat: Janowi Pawłowi II oraz Benedyktowi XVI (por. *List pasterski Papieża Benedykta XVI do katolików Irlandii*, 19.03.2010).

Tom II zatytułowany „Dojrzałość życia w celibacie” [*Celibate Maturity*] składa się z trzech zasadniczych części: „Celibat i seksualność” [*Celibacy and Sexuality*] (s. 403-712), „Formacja do dojrzałego życia w celibacie” [*Formation for Mature Celibate Living*] (s. 713-813), „Dojrzałość i posługa celibatariusza” [*Celibate Maturity and Ministry*] (s. 814-953). Tom ten skupia się na problematyce wzrostu w dojrzałości celibatariuszy oraz sposobach towarzyszenia im w prowadzeniu życia dążącego ku szczęściu. W tomie tym zostały poruszone m.in. następujące kwestie: czystości w celibacie (s. 403-436); relacji pomiędzy psychoseksualną integracją osobowości a szczęśliwym życiem (s. 500-530); przyjaźni osób żyjących w celibacie (s. 532-564); roli kierownictwa duchowego i poradnictwa w procesie integracji psychoseksualnej celibatariuszy (s. 566-629). Są także opracowania pod kątem najnowszych rozwiązań kanonicznych i prawnych w kontekście nadużyć zachowań seksualnych: *Indyjskie Prawo dotyczące seksualnych nadużyć i gwałtów* [*Indian Law on Sexual Abuse and Violence*] (s. 916-953) czy *Prawo kanoniczne dotyczące nadużyć i wykorzystywania seksualnego* [*Canon Law on Sexual Abuse and Exploitation*] (s. 954-983).

Zagadnienia omawiane w recenzowanej pozycji są niezwykle aktualne. Porusza się je na zjazdach formatorów, kierowników duchowych, spowiedników, psychologów. Omawia się je w trakcie trwania szkół formatorów, na kursach i rekolekcjach. Potwierdzają to już same tytuły artykułów: *Formacja dla wartościowego życia w celibacie* [*Formation for a Meaningful Celibate Life*] (s. 714-732), *Ocena kandydatów do kapłaństwa i życia zakonnego* [*Assessment of Candidates to the Priesthood and Religious Life*] (s. 734-768), *Towarzyszenie kandydatom do kapłaństwa i życia zakonnego* [*Accompanying Candidates Toward Priesthood and Religious Life*] (s. 770-789), *Solidny i efektywny formator* [*Healthy and Effective Formator*] (s. 790-812). Jednym słowem, są to sprawy dotyczące życia osób żyjących w celibacie i to zarówno kandydatów do życia konsekrowanego i celibatu, jak i osób będących już głęboko (czasowo i jakościowo) zaawansowanych w to życie. Traktuje o tym np. artykuł poświęcony integracji psychoseksualnej i życiu w celibacie na etapie połowy życia i w okresie późniejszym [*Psychosexual and Celibate Integration at Midlife and Beyond*] (s. 438-499). Ostatni artykuł w autorstwa obu redaktorów: Jose Parappully i Jose Kuttianimattathil – jak wskazuje tytuł – *Integracja psychoseksualna, dojrzałość celibatariusza i formacja* [*Psychosexual Integration, Celibate Maturity and Formation*] (s. 985-991) jest zwięzłym podsumowaniem całości.

W recenzowanej pozycji nie ma błędów formalnych ani merytorycznych. Autorzy prezentują zdrową naukę katolicką. Tak np. w artykule pt. *Integracja psychoseksualna w małżeństwie* [*Psychosexual Integration in Marriage*] (s. 630-675), który jest artykułem wyjątkowym w tym zestawie, gdyż jako jedyny dotyczy zagadnień życia małżeńskiego, a jego obecność jest usprawiedliwiona problematyką integracji psychoseksualnej), znaleźć można jedno z najlepszych i najbardziej klarownych wyjaśnień dotyczących antropologicznej różnicy w stosowaniu środków w sztucznej antykoncepcji oraz metod naturalnego planowania rodziny: „To nie użycie «sztucznych» środków sprawia, że użycie antykoncepcji jest niegodziwe. W życiu codziennym bowiem używamy np. wielu tzw. «sztucznych» medykamentów, mając na względzie poprawę zdrowia. W tych jednak przypadkach stosujemy «sztuczne» środki po to, by usprawnić funkcjonowanie naszego organizmu zgodnie z zamysłem Bożym. W przypadku natomiast antykoncepcji czynimy dokładnie odwrotnie. Uniemożliwiamy ludzkiemu organizmowi by funkcjonował zgodnie z zamysłem Bożym” (por. s. 655).

W recenzowanej publikacji nie brak także artykułów kontrowersyjnych. Do nich można zaliczyć jeden z 4 artykułów zamieszczonych w tomie II autorstwa Johna Tharakana *Wrażliwość gender i dojrzałość celibatariusza* [*Gender Sensitivity and Celibate Maturity*] (s. 874-915). Autor, którego można postrzegać jako rzecznika teologii feministycznej, z emfazą pisze o poglądach wiodących jej przedstawicieli: Riane Eisler oraz Elizabeth A. Johnson. Nie od dzisiaj wiadome jest, że od teologii feministycznych tylko krok do ideologii gender (przed którą, powołując się na twórczość głównego rabina Francji G. Bernheimma, ostrzegął Benedykt XVI w przemówieniu do Kurii Rzymskiej z dnia 22.12.2012). W swoim tekście Tharakan ma za złe rzeczywistości to, że jest patriarchalna (por. s. 893-898), a w diagramie autorstwa E. Dodson Gray (s. 906) wprost sugeruje opresyjny charakter kultury patriarchalnej. Można odnieść wrażenie, iż autor, pisząc ten artykuł, nie pamięta o łacińskiej zasadzie: *de abusu nihil ab usu*. Podsumowując tekst ks. Tharakana, trzeba wyrazić wątpliwość, czy lektura jego genderowej refleksji pomoże przeciętnemu (przeciętnej) kandydatowi (kandydatce) do życia konsekrowanego pochodzącego czy to z Indii, czy z jakiegokolwiek innego kraju, i czy ułatwi ona pełniej przeżywać swoje powołanie jako kobieta czy mężczyzna.

Pewne wątpliwości można wnieść do niektórych tez tekstu tej klasy eksperta, jakim jest R. Sipe (s. 903). Jeśli chodzi o wartościowanie celibatu i małżeństwa w przeciągu długiego okresu 2000 lat historii Kościoła, to zdanie: „Stan małżeński był postrzegany jako niedoskonałe zło konieczne, podczas gdy stan celibatu był traktowany jako coś wyższego” [*Marriage was seen as imperfect and a necessary evil. In contrast celibacy was seen to be superior*], należy ocenić jako niesprawiedliwe i błędne uogólnienie. Wystarczy bowiem to porównać ze stanowiskiem W. E. Maya w jego wielokrotnie wznawianej *Catholic Sexual Ethics*. Modlitwa, którą Autor cytuje na końcu tego artykułu (s. 913) „Boże, nasz Ojciec i Matko...” – już w pierwszym zdaniu jest niebiblijna i nieteologiczna z katolickiego punktu widzenia, o czym katolicki autor wiedzieć powinien, chyba że lokuje się

w szeregu takich autorów, którzy zamiast czytelnika zbudować, wołają go zaskoczyć. W artykule są oczywiście ciekawe intuicje dotyczące np. ikonicznego wymiaru osoby ludzkiej. Warto przywołać także jedno ze zdań, które jawi się jako mądrościowa sentencja: „Osoby ludzkie są widzialnymi odbiciami niewidzialnego Boga” [*Human beings are visible reflection of the invisible God*] (s. 883).

Zagadnienia dotyczące formacji w obu omawianych tomach znajdują się w centrum zagadnień, którymi żyje i o których dyskutuje Kościół na świecie (por. np. R. Sipe (USA); J. Augustyn (SJ, Polska); A. Cencini (FdCC, Włochy)). Autorzy artykułów korzystają z bardzo bogatej bibliografii. Jej zakres – chronologicznie rzecz ujmując – obejmuje teksty od Platona i Arystotelesa przez Biblię, Freuda i Erikssona, do najnowszych dokumentów Magisterium Kościoła, także tych podpisanych przez papieża Benedykta XVI. Wielkim plusem książki jest jej komunikatywny język. Dynamizmu podręcznikowi przydają – tak bardzo oczekiwane i cenione przez czytelników – przykłady z życia wzięte (kazusy), oraz kwestie poddane dyskusji.

Aktualność recenzowanej pozycji można podsumować, odnosząc się do jednej z końcowych stron, gdzie hinduscy autorzy powołują się na myśl Ronalda Rolheisera. Autor ten, podążając za filozofami starożytnej Grecji, mówił o energii seksualnej jako o „boskim ogniu, złożonym w nas przez Boga, abyśmy zmagając się z nim i opanowując go osiągnęli zdolność przekraczania naszych egoizmów i wiedzy życie według zamysłu Bożego. Ogień ten jest najbardziej potężnym, najlepszym i najbardziej niebezpiecznym ze wszystkich rodzajów ognia. Znajduje się on ostatecznie u podstaw wszystkiego, łącznie z życiem duchowym. Nasze owocowanie, nasze spełnienie i nasze szczęście zależy od tego, na ile zdajemy sobie sprawę z istnienia w nas tego ognia, jak go przeżywamy, sublimujemy, integrujemy na naszych drogach do dojrzałego życia w celibacie” (por. s. 991). Tematyka recenzowanej pozycji jest zarazem tak głęboka i wielka, jak tajemnica człowieka powołanego do służby Bogu w Jego Kościele, w celibacie, w życiu konsekrowanym. Chciałoby się powiedzieć: *Vivant sequentes! niech żyją następcy!*, ale wcześniej: *niech żyją tłumacze!* Świat formatorów i formowanych potrzebuje bowiem tak dobrych książek, jak recenzowana wyżej pozycja.

Ks. Piotr Przesmycki SDB

Ondrej Štefaňak, *Wartości moralne maturzystów słowackich. Na przykładzie diecezji spiskiej*, Wydawnictwo Norbertinum, Lublin 2013, ss. 466.

Autor monografii zatytułowanej *Wartości moralne maturzystów słowackich. Na przykładzie diecezji spiskiej* jest doktorem socjologii, nauczycielem akademickim w Katedrze Katechetyki i Teologii Praktycznej na Wydziale Pedagogicznym Katolickiego Uniwersytetu w Ružomberku, a także dyrektorem Instytutu Stefana Nahalki na Wydziale Pedagogicznym Katolickiego Uniwersytetu w Ružomberku, z siedzibą w Popradzie.

Zasadniczo recenzowana monografia tematycznie ogniskuje się wokół dwóch subdyscyplin socjologii, mianowicie socjologii młodzieży i socjologii moralności. Już w tym miejscu trzeba zaznaczyć, że owo połączenie tych dwóch subdyscyplin doczekało się dotychczas licznych opracowań w postaci monografii teoretycznych, teoretyczno-empirycznych, jak również opracowań rozproszonych, opublikowanych w różnego rodzaju periodykach naukowych i popularno-naukowych. Tym samym trzeba stwierdzić, że mamy do czynienia z kontynuacją poszukiwań dynamiki zmian postaw moralnych wśród młodzieży.

Zanim przejdę do oceny książki zatytułowanej *Wartości moralne maturzystów słowackich. Na przykładzie diecezji spiskiej* warto zaznaczyć, że zainteresowanie młodzieżą, postrzeganą tu jako ważny segment struktury społecznej, widoczne jest nie tylko w środowisku socjologów, ale również pedagogów i psychologów, którzy podejmują próby poznania jej systemów aksjologicznych, zainteresowań, celów i dążeń. Od dawna już socjologowie i antropolodzy (np. K. Lewin, M. Mead, E. Erikson), a później socjologowie młodzieży (np. B. Fatyga, K. Koseła, J. Mariański, K. Szafraniec),

zaczęli także postrzegać tę zbiorowość jako dynamiczną, otwartą, a przy tym wrażliwą, choć niekiedy nawet nieprzewidywalną w swoich zbiorowych i indywidualnych zachowaniach. Często efektem ich badań są tworzone generalizacje, dające niektórym podstawy do dookreślenia młodzieży takimi dopowiedzeniami, jak „pokolenie bez wzorca, młodzież z importu, dzieci wolnego rynku, młodzi niegłówni, pokolenie X, generacja Y, znudzona generacja, medialni niewolnicy, pokolenie sukcesu”¹. To szerokie zainteresowanie zaowocowało licznymi raportami (np. „*Biała Księga*” *młodzieży polskiej*) i obszernymi pracami zbiorowymi (np. *Młodzi w społeczeństwie zmiany. Studia polsko-ukraińskie*).

Z kolei, gdy idzie o moralność, J. Mariański zauważa, iż „socjologowie często podkreślają, że moralność w społeczeństwach wysoko zróżnicowanych strukturalnie i funkcjonalnie podlega daleko idącym przemianom. Mówi się o próżni moralnej, o kryzysie, o relatywizmie i permissywności, o upadku wartości, o dezintegracji, dezorientacji i destandardyzacji moralnej”². W takich okolicznościach siłą rzeczy motywy postępowania moralnego – o których przed laty pisała socjolog moralności Maria Ossowska – zwracają uwagę badaczy w procesie kształtowaniu zachowań ludzkich. Dynamika zmian postaw moralnych w środowisku młodzieży szkolnej i akademickiej, zwłaszcza wobec moralnego nauczania Kościoła, skłania do stałych badań diagnozujących zakres transformacji mentalności moralnej młodzieży. W takiej sytuacji najczęściej w prowadzonych badaniach podejmowana jest próba określenia religijności i moralności, przy czym tę drugą postrzega się jako parametr konsekwencyjny.

Opracowanie teoretyczno-empiryczne ks. dra Ondreja Štefaňaka, noszące tytuł *Wartości moralne maturzystów słowackich. Na przykładzie diecezji spiskiej*, jest kontynuacją naukowych poszukiwań w zakresie wcześniej wspomnianych subdyscyplin socjologii. Jest to monografia pokrywająca się częściowo tematycznie z zagadnieniami, jakie podejmował we wcześniejszych pracach zwartych i rozproszonych. Wszystkie treści w nich poruszane są odzwierciedleniem jego naukowych zainteresowań. Wspomniane obszary to m.in. empiryczne badanie religijności oraz wartości, norm i postaw moralnych. Należy zaznaczyć, że prace te odnoszą się do nowatorskich w dużej mierze badań dotyczących młodzieży słowackiej, której obraz socjograficzny do tej pory był niezmiernie ubogi. Należy jednakże dodać, że jest to również pogłębienie tematyki moralności rozpowszechnionej u słowackiej młodzieży.

Książka składa się ze wstępu, ośmiu rozdziałów oraz zakończenia i aneksu, w którym przedstawione zostało narzędzie badawcze. We wstępie Autor kreśli makrostrukturalną wizję postrzegania moralności i kwestii z nią związanych w współczesnych społeczeństwach ponowoczesnych, które są obserwowane przez socjologów na kontynencie europejskim. Do takiego typu systemu społecznego, który charakteryzuje się indywidualizacją, konsumpcją i brakiem pewności rzeczy ostatecznych, należy również społeczeństwo słowackie, a więc i młodzież – jako kategoria najbardziej podatna na zmiany, szczególnie w zakresie wzorów relacji międzyjednostkowych. Jak sam Autor zauważa, „głównym zamierzeniem niniejszej pracy jest więc opis wartości i postaw moralnych badanej młodzieży oraz próba ustalenia cech demograficznych, społecznych i religijnych różnicujących tego typu wartości i postawy” (s. 20).

Rozdział pierwszy jest teoretycznym wprowadzeniem w obszar badań empirycznych. Autor wykazuje się znawstwem tematu, cytując uznanych klasyków z dziedziny socjologii moralności: K. Kicińskiego, J. Mariańskiego, M. Ossowską czy W. Piwowarskiego. Nawiązuje także bezpośrednio do prekursorów wprowadzenia moralności do obszaru poznania socjologii: E. Durkheima i M. Webera. „W całościowym ujęciu socjologicznym moralność obejmuje wartości, normy oraz wzory zachowań związane z dobrem lub złem moralnym, które są uznawane w konkretnej grupie społecznej za obowiązujące. Należy również podkreślić, iż «rzeczywiście istniejąca moralność» jest

¹ Por. K. Szafraniec, *Stawianie się nowego aksjonormatywnego ładu. Perspektywa ujęcia międzygeneracyjnego*, Acta Universitatis Nicolai Copernici. Socjologia Wychowania 339(2000)14, s. 3-22.

² J. Mariański, *Moralność religijna jako przedmiot badań socjologicznych*, w: *Socjologia życia religijnego*, red. S. H. Zaręba, Wydawnictwo UKSW, Warszawa 2009, s. 253-276.

nacechowana instytucjonalnie, społecznie i kulturowo” (s. 69). Warto podkreślić, że jest to rozdział obszerny treściowo (liczący 43 strony), a także wyczerpująco omawiający tematykę moralności.

Kolejny rozdział prezentuje metodologiczne założenia badanej próby z populacji. Autor zastosował tutaj metodę triangulacji, czyli połączenia perspektywy ilościowej (ankieta kwestionariuszowa) z jakościową (wywiad pogłębiony). Do badań jakościowych wybrał metodę doboru kwotowego, która jest uznanym narzędziem w tego typu analizach (s. 77-79). Ks. dr Ondřej Štefaňák opisuje również metody korelacji stochastycznej, jakie będzie stosował w swoich badaniach – chodzi o testy niezależności chi-kwadrat oraz współczynnik V-Crammera. Ogólnie można zatem stwierdzić, że przedstawiona przez niego metoda jest właściwa i w oparciu o nią będzie można formułować wnioski o dużym stopniu reprezentatywności.

Rozdział trzeci referuje podstawowe orientacje moralne młodzieży słowackiej. Autor stosuje proste korelacyjne tabele krzyżowe (m.in. s. 104, 107, 115), które w czytelny sposób porządkują dane właściwe dla tej tematyki. Wszystkie wyniki procentowe są szczegółowo opisane, co dowodzi erudycji Autora i zainteresowania tematyką moralności. Jako kontrapunkt do wskazań młodzieży, przedstawione są również wywiady pogłębione z ich nauczycielami, co daje owocne wnioski przedstawione w konkluzji: „Wydaje się, że sumienie indywidualne staje się naczelną, wręcz absolutną instancją normotwórczą. Wielu z badanych nie odwołuje się do ogólnych obowiązków, lecz do czegoś, co jest moralnie nieokreślone. Sumienie, które stanowi nienaruszalny rdzeń tożsamości osoby, w warunkach «płynnej» moralności ewoluującej w stronę mini zobowiązań moralnych, może być łatwo poddane ukrytym i nieświadomym formom uzależnienia, samousprawiedliwienia i racjonalizacji” (s. 147-148).

Następną część książki stanowią analizy na temat wyborów i definicji wartości życiowych słowackich maturzystów. Nie odbiegają one zbyt od wyników, które prezentowane są na podstawie badań dotyczących młodych ludzi z innych krajów. „Badana młodzież maturalna ceni przede wszystkim wartości ze sfery afiliacyjno-stabilizacyjnej (zdrowie, miłość, szczęście rodzinne, przyjaciele i praca zawodowa). W opinii nauczycieli należy do wspomnianych najbardziej upragnionych wartości życiowych dołączyć również dobra materialne. [...] Jako zawsze dobre były przez większość badanych osób oceniane tylko: solidarność międzyludzka (74,6%), tolerancja (60,2%) i pokora (53,0%)” (s. 199).

Rozdział piąty jest natomiast poświęcony wartościom prospołecznym, takim jak: miłość do bliźniego, odwrót od egoizmu, zaufanie, gotowość udzielenia pomocy innym, wdzięczność. Działania prospołeczne, zwane także wspólnotowymi stanowią istotny składnik moralności, gdyż regulują ludzkie współdziaływanie w kwestiach zasadniczych. Bardzo trafne wydaje się w tym kontekście stanowisko Autora: „Można więc stwierdzić, że w środowiskach młodzieżowych przeważają postawy egoistyczne nad prospołecznymi, chociaż bardzo często rozpowszechnione są postawy kompromisowe, o zróżnicowanym potencjale prospołeczności i egoizmu” (s. 247). Indywidualizacja postaw i skierowanie na takie relacje, które przynoszą określony zysk, stanowią więc te przykłady działań młodych Słowaków, które są niezwykle podobne do ich rówieśników z innych krajów europejskich.

Rozdział szósty jest próbą dotarcia do istoty wartości godnościowych. Są to wolność, prawo do prywatności, etyka seksualna, stosunek do uzależnień i ludzkich słabości, kwestie poniżenia oraz inne, związane z niezwykłą ludzką godnością człowieka jako osoby. Należy podkreślić fakt rozpatrywania przez Autora pojęcia godności jako obszaru fundamentalnego dla moralności. Jako całość, materiał zaprezentowany w tym rozdziale stoi na wysokim poziomie teoretycznym oraz empirycznym, podobnie zresztą jak omówione dotychczas rozdziały pracy. Tematyka tutaj podjęta koresponduje z treścią następnego rozdziału (rozdział siódmy), który opisuje wartości życia małżeńskiego i rodzinnego. Moralność małżeńsko-rodzinna wyraża się przede wszystkim w postawach akceptacji bądź odrzucenia norm związanych z funkcjonowaniem rodziny jako grupy i instytucji społecznej na danym obszarze kulturowym. „Na podstawie uzyskanych wyników empirycznych można stwierdzić, że współżycie seksualne przed ślubem, stosowanie środków antykoncepcyjnych, wolna miłość, rozwód, eutanazja, aborcja czy homoseksualizm nie są już zjawiskami piętnowanymi społecznie i moralnie w takiej mierze, jak w przeszłości” (s. 345).

W ostatnim rozdziale pracy ks. dr Ondriej Štefaňak analizuje wychowanie moralne w rodzinie. Na obszar ten składają się wszystkie zaprezentowane do tej pory główne wątki dotyczące moralności, gdyż to właśnie wychowanie moralne ma największy wpływ na postępowanie młodych ludzi w okresie adolescencji. Należy jednak stwierdzić, że rodziny słowackie są w takim samym stopniu polem zmian w tym zakresie, jak rodziny polskie czy rodziny innych krajów europejskich.

Pomimo pewnych zastrzeżeń, raczej natury redakcyjnej niż merytorycznej, muszę stwierdzić, że Autor wykazał się dużym znanstwem prezentowanych przez siebie zagadnień. Omnibusowe podejście do kategorii moralności zaowocowało pracą niezwykle ciekawą, o dużej wartości naukowej i zdecydowanie odkrywczą. Lektura całości ukazuje biegłość Autora w posługiwaniu się fachową terminologią z zakresu socjologii moralności przy trafnym zastosowaniu metod i technik dla zobrazowania tego fenomenu. Praca posiada również walor poznawczy dla polskiego czytelnika, interesującego się socjologią młodzieży, socjologią religii i socjologią moralności, bowiem przybliżyła mu zbiorowość, wprawdzie żyjącą w innym kraju, ale jednak we wspólnej Europie. Stąd też opracowanie to należy rekomendować, jako pomoc dydaktyczną w akademickich poszukiwaniach porównawczych.

Ks. Sławomir H. Zaręba

Instytut Socjologii

Wydział Nauk Historycznych i Społecznych, UKSW

Leon Knabit, *Szukając Boga*, Wydawnictwo Benedyktynów, Kraków 2012, ss. 175.

Bóg, wiara, Kościół, modlitwa, nawrócenie – to zagadnienia szerokie i dla wielu osób niełatwe do zrozumienia. Zagłębianie się w opasłe księgi dzieł wielkich teologów nie zawsze jest możliwe, a niekiedy nie przynosi oczekiwanego światła na osobistej drodze wiary, która przechodzi kryzys albo chwilową próbę. W takiej sytuacji pomocą może być rozmowa z kimś doświadczonym, starszym, wypróbowanym; z kimś, kto dźwigając багаż własnych doświadczeń oraz dzięki posiadanej roztropności, potrafi wskazać właściwe rozwiązanie problemów, wyjaśnić trudne kwestie, doradzić i pomóc w dokonywaniu dobrych wyborów.

Przykładem poszukiwań odpowiedzi na trudne pytania chrześcijanina jest wydana w 2012 roku staraniem tynieckiego Wydawnictwa Benedyktyńskiego w Krakowie książka znanego benedyktyna – o. Leona Knabita zatytułowana *Szukając Boga*. Publikacja ta ma formę wywiadu-rzeki, w którym stroną zadającą pytania jest studentka psychologii i dziennikarka Magdalena Sędkiewicz pisząca pod pseudonimem Natalia Świt. Inspiracją do powstania tego dzieła były jej osobiste wątpliwości w wierze i chęć znalezienia u kogoś, kto może dać świadectwo własnego doświadczenia Boga, odpowiedzi na ważne dla niej pytania.

Książka porusza zagadnienia z zakresu teologii duchowości. Dostarcza konkretnych informacji, które mogą pomóc czytelnikowi w kształtowaniu własnego życia duchowego oraz w szukaniu Boga. Publikacja posiada prostą, przejrzystą strukturę. Składa się ona z jedenastu tematycznych rozdziałów, zbudowanych z zastosowaniem konstrukcji pytanie – odpowiedź.

Rozdział pierwszy *Głodni Boga* (s. 7-20) ukazuje naturalną potrzebę ludzkiej duszy, jaką jest szukanie absolutu, Boga i spotkania z Nim. Ojciec Knabit wskazuje konkretne środki, które pomagają człowiekowi doświadczać istnienia i obecności Boga. Są to: szukanie prawdy i sensu na różnych płaszczyznach swojego życia, modlitwa i sakramenty święte, zwłaszcza Eucharystia i spowiedź.

Kolejny rozdział *Strach ma wielkie oczy* (s. 21-34) podaje przyczyny lęku człowieka przed Bogiem. Powodem tego strachu jest – według Autora – niezajomość Boga oraz niewłaściwy Jego obraz, który tworzy sobie osoba wierząca. Według o. Knabita doświadczenie Boga zdobywa się na

drodze sakramentalnej spowiedzi i komunii św., nie zaś jedynie dzięki zapatrzeniu się w dzieła artystów ukazujących Jezusa, Trójcę Świętą czy Maryję lub też dzięki wybiórczej lekturze Starego Testamentu opisującego Boga jako surowego i karzącego sędziego. Benedyktyn podkreśla także rolę świadectwa rodziców, księży oraz świeckich, które ma moc przyciągania innych ludzi do Boga, Jezusa Chrystusa i Kościoła.

W rozdziale zatytułowanym *Rzut okiem na Kościół?* (s. 35-46) rozmowa toczy się wokół kwestii rozumienia pojęcia Kościół, sensu jego istnienia, wartości wspólnoty wierzących i roli sakramentów świętych. Pojawia się także temat miejsca kobiet w Kościele, ich zaangażowania i relacji z duchownymi.

Kolejna część książki *Brudna piana na czystej wodzie* (s. 47-60) dotyczy różnych słabości i braków kapłanów szczególnie w posłudze sprawowania Eucharystii oraz spowiedzi, które wpływają na wiarę osób, które z tych sakramentów korzystają. Ojciec Knabit zachęca w swojej wypowiedzi księży, aby sprawując sakramenty, głosząc kazania, spowiadając, dali odczuć wiernym *sacrum*, dali odczuć, że dzieje się coś Bożego; świeckich zaś mobilizuje do bycia wiernym Jezusowi, mimo braku świętości pasterzy, bowiem – jak zauważa – Kościół jest wspólnotą ludzi grzesznych, ciągle dążących do doskonałości.

Piąty rozdział *Na ścieżkach nawrócenia* (s. 61-76) dotyka tematu powrotu człowieka do Boga. Nawrócenie nie zawsze musi oznaczać gwałtowne zmiany. Chodzi raczej o otwarcie duszy na Bożą łaskę, o wzbudzenie pragnienia, by nie ranić Jezusa swoimi grzechami, o odnalezienie radości i pokoju serca, z których płynie gorliwość i świadectwo życia z Bogiem. Ojciec Leon daje konkretne wskazówki, jakimi warto kierować się w relacjach z poszukującymi drogi do Boga: nie być nachalnym w ich nawracaniu, uszanować wolność każdej osoby, podchodzić indywidualnie do napotkanej sytuacji, w jakiej znajduje się osoba zagubiona, roztropnie dzielić się własnym doświadczeniem przemiany.

Następny rozdział *Czas próby* (s. 77-94) uświadamia czytelnikowi, że po nawróceniu przychodzi czas, kiedy „Bóg przestaje dawać duchowe cukierki” i trzeba się zmierzyć z różnymi formami kryzysów, prób, trudnymi sytuacjami życiowymi. Zaufanie w takich momentach Bogu – wyjaśnia o. Knabit – to „postawa, w której wierzymy, że z Jezusem możemy przetrwać nawet najgorsze chwile”. Autor podaje tu także kilka środków na czas ciężkich doświadczeń: ufna modlitwa, lektura Pisma świętego, zachowanie cierpliwości, zastosowanie na drodze nawrócenia taktyki małych kroków, szukanie obecności innych, działanie ze świadomością, że każdy kryzys ma swój kres.

Tytuł siódmego rozdziału *Jak się modlić?* (s. 95-107) jasno określa poruszany w tej części publikacji temat. Autor uświadamia czytelnikowi kilka istotnych prawd dotyczących modlitwy: trzeba się jej wciąż uczyć; należy modlić się tak, jak się potrafi; ważna jest wytrwałość mimo roztargnień; Bóg słyszy nasze prośby, ale czyni to, co jest zgodne z Jego wolą; żadne słowo ludzkiej modlitwy nie zostaje bezowocne.

Mała stabilizacja (s. 109-132) to tytuł najobszerniejszego rozdziału recenzowanej książki. Porusza on zagadnienie wzrostu duchowego, którym winien odznaczać się człowiek wierzący. Jego brak często spowodowany jest – jak stwierdza Autor – monotonią, która wkrada się w codzienne życie oraz słabością woli człowieka. Szczególną rolę w duchowym wzrastaniu mogą odegrać, według o. Knabita, wspólnoty oraz indywidualne kierownictwo duchowe. Pomocą mogą być również: lektury duchowe, pielgrzymki czy spotkania młodzieży. W tematyce rozwoju duchowego Autor zwraca także uwagę na konieczne przejście od zachowywania – niekiedy rutynowo – przykazań Bożych do kształtowania cnoty, czyli nawyku czynienia innym dobra oraz wzrastania w miłości, która powinna kierować konkretnymi wyborami człowieka.

Rozdział dziewiąty *Sumienie i rozeznanie* (s. 133-145) jest próbą wyjaśnienia czytelnikowi roli sumienia, które działa w człowieku jak ster, kompas, a zatem kieruje go na właściwą drogę postępowania i prowadzi ku dobru. W tej części książki tyniecki benedyktyn przybliży także kwestię rozeznaniania powołania do zakonu lub kapłaństwa, w którą zaangażowane jest sumienie. Jeśli człowiek pyta o swoją drogę, Bóg daje mu odpowiedź. Wskazuje powołanie życiowe, posługując się także innymi ludźmi, np. bliskimi czy spowiednikiem.

Przedostatni rozdział *Życie „na świeczniku”* (s. 147-158) odnosi się do świadectwa życia chrześcijańskiego. Autor dzieli się własnymi spostrzeżeniami i formułuje kilka zasad dawania świadectwa wiary. Pociągać do Boga będzie ktoś, kto jest naturalny, świadczy z pasją, kto nie boi się wychodzić do innych, ale i potrafi być dyskretnym, dając prosty przykład relacji z Bogiem, zamiast nachalnego mówienia czy przekonywania ludzi do wiary siłą. Autor przypomina także, że każdy sam musi wypracować swój własny styl ewangelizowania, świadczenia o wierze. Podkreśla też, że w każdej sytuacji należy być odpowiedzialnym za swoje wybory i postawy.

Rozdział zatytułowany *Czy warto?* (s. 159-174) zamyka publikację. Rozmowa zawarta w tej części książki jest próbą pozytywnej odpowiedzi na pytania: „Czy warto szukać Boga?” oraz „Co może zyskać osoba wierząca, wybierając relację z Bogiem, zamiast wartości światowych czy różnych przyjemności?” Ojciec Knabit przekonuje, że wiara, wybór Boga, ma sens. Wiara bowiem daje wewnętrzny pokój, rodzi radość, dobroć, gotowość do służby, a w ostatecznym rozrachunku owocuje życiem w niebie. Ważną postawą w procesie szukania Boga jest cierpliwość i próba odkrywania Jego obecności w różnych zdarzeniach ludzkiej egzystencji, także w cierpieniu.

Recenzowana publikacja jest napisana przystępnym i prostym stylem. Choć nie wyczerpuje ona w całości poruszanych kwestii, może być swoistym poradnikiem dla tych, którzy autentycznie szukają Boga i chcą się uczyć relacji z Nim od osób starszych, doświadczonych, takich jak o. Leon. To, co zasługuje na uwagę u tego benedyktyńskiego mnicha, to prostota języka, jakim się posługuje, humor, zdrowy dystans do siebie i życia, pokora w dawaniu rozwiązań, które nie roszczą sobie prawa do bycia ostatecznymi oraz wielkie bogactwo intelektualne dostrzegalne w udzielanych odpowiedziach. Podawane w nich argumenty pochodzą bowiem z Pisma świętego, nauki ojców Kościoła, doświadczenia świętych i błogosławionych, a także duchownych, osób konsekrowanych, pisarzy, naukowców, lekarzy, artystów i wojskowych. Z całą pewnością jest to praktyczny wyraz szacunku Autora do interlokutorki oraz troski o jej autentyczny postęp duchowy.

Pozycja książkowa benedyktyńska o. Leona Knabita *Szukając Boga* jest godna polecenia i w pełni zasługuje na uwagę czytelników. Może ona pełnić funkcję inicjacyjną – dla tych, którzy rozpoczynają drogę dojrzałego życia duchowego oraz wyjaśniającą – dla przeżywających chwilowe próby w relacji z Bogiem. Warto polecić ją szczególnie młodzieży przygotowującej się do bierzmowania, która często potrzebuje w kwestii wiary wyjaśnień, dobrych rad i wskazówek. Publikacja może być także doskonałym uzupełnieniem różnych spotkań rekolekcyjnych lub formacyjnych przeznaczonych dla ludzi młodych.

Ks. Piotr Szlufik SDB